

Yazar/Author
İbrahim HANEK*

Makale Başlığı/Article Title

Buhârî'nin Leys b. Sa'd'ten (ö. 175/791) Yaptığı Ta'liklerin Kaynaklarının Analizi -Abdullah b. Sâlih (ö. 223/838) Özelinde-

*Analysing the Sources of al-Bukhârî's Ta'liq from Lays b. Sa'd (d. 175/791)
-In the Case of Abdullah b. Salih(d. 223/838)-*

ÖZ

Hadis ilminde muallak hadis, isnadın başından bir veya art arda birkaç râvinin yahut da bütün râvilerin zikredilmediği rivâyet türüdür. Muallak denildiğinde akla ilk gelen hadis kitabı, Buhârî'nin (ö. 256/869) *el-Câmi'u's-Sahîh*'idir. Buhârî'nin muallakları bağlamında tartışılan hususlardan biri onun, özellikle kendi hocalarını isnattan düşürüp Leys b. Sa'd'ten (ö. 175/791) rivâyette bulunmasıdır. Çalışmamız, cerh ve ta'dîl âlimlerince hadis rivâyetinde güvenilirliği tartışılan Abdullah b. Sâlih el-Mısri (ö. 223/838) ile sınırlı tutulacaktır. Ancak "ve kâle'l-Leys→ Yunus→ İbn Şihâb..." tariki ile ondan yapılan muallaklar, araştırmamıza dâhil edilmeyecektir. Buhârî'nin, Abdullah b. Sâlih tarikiyle tahammül ettiği, ancak Sahîh'inde kâle, revâ ve tâbea gibi sigalarla Leys'ten muallak olarak kaydettiği bütün hadisler tespit edilmeye çalışılacaktır. Buhârî'nin bunları ondan tahammül ettiğini, Sahîh'in farklı nüshalarına ondaki bazı muttasıl senetlere ve Buhârî'nin diğer eserleri ile ondan yapılan kimi tahrîclere müracaat edilerek tespit edilmeye gayret gösterilecektir. Bu metotla Abdullah b. Sâlih'ten tahammül edildiği tespit edilemeyen muallakları, Buhârî dışındaki muhaddislerin tahrîcleriyle araştırılmaya çalışılacaktır. Böylece Buhârî'nin de söz konusu muhaddisler gibi onları Abdullah b. Sâlih'ten almış olabileceği ihtimaline değinilecektir. Bu konuda İsmâîlî (ö. 371/982), Ebû Nu'aym el-İsfahânî (ö. 430/1038), İbn Hacer (ö. 852/1449) ve çağdaşlardan M. Fuad Sezgin'in (ö. 2018) görüş ve yorumları çerçevesinde söz konusu ta'lik olayı tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Buhârî, es-Sahîh, Ta'lik, Muallak, Leys b. Sa'd, Abdullah b. Sâlih.

ABSTRACT

In the hadith literature, a muallak is a type of narration in which one or more or all of the narrators are not mentioned at the beginning of the isnad. The first hadith book that comes to mind when it is mentioned is al-Bukhârî's (d. 256/869) al-Jâmi' al-Sahîh. One of the issues discussed in the context of al-Bukhârî's muallâqa is that he narrated from Lays b. Sa'd (d. 175/791), especially by omitting his own teachers from the isnât. Our study will be limited to Abdullah b. Salih (d. 223/838), who, as can be understood from the title, is considered a controversial râwî by the scholars of cerh and ta'dîl. However, the muallaks made from him by the tradition of "wakâla al-Lays→ Yunus→ Ibn Shihâb..." will not be included in our study. We will try to identify all the hadiths that al-Bukhârî narrated through 'Abdullah b. Sâlih, but recorded in his Sahîh as muallak from Lays with sigas such as qâla, revâ, and tâbaa. We will endeavour to establish that al-Bukhârî has tolerated them from him by referring to different copies of the Sahîh, some of its authentic senat, and some tahrîj from it and other works of al-Bukhârî. With this method, it will be tried to investigate the muallaks that could not be determined to be endured from 'Abdullah b. Salih with the tahrîj of muhaddiths other than al-Bukhârî. Thus, the possibility that al-Bukhârî, like the aforementioned muhaddiths, may have received them from 'Abdullah b. Salih will be mentioned. The ta'lik event in question will be discussed within the framework of the views and comments of Ismâîlî (d. 371/982), Abû Nu'aym al-Isfahânî (d. 430/1038), Ibn Hajar (d. 852/1449), and M. Fuad Sezgin (d. 2018), a contemporary.

Keywords: Hadith, al-Bukhârî, al-Sahîh, Ta'lik, Muallak, Leys b. Sa'd, 'Abdullah b. Salih.

Extended Abstract

In the hadith literature, a muallak is a type of narration in which one or more or all of the narrators are not mentioned at the beginning of the isnad. The first hadith book that comes to mind when it is mentioned is al-Bukhārī's (d. 256/869) al-Jāmi' al-Sahīh. One of the issues discussed in the context of al-Bukhārī's muallāqa is that he narrated from Lays b. Sa'd (d. 175/791), especially by omitting his own teachers from the isnād. In fact, this style of narration was considered strange by some scholars, notably Ismā'īlī (d. 371/982), for its presence in the Sahīh, rather than being considered a type of hadīth. In the context of muallaks, al-Bukhārī's dropping his teacher 'Abdullah b. Salih (d. 223/838) from the isnād and narrating directly from Lays b. Sa'd (d. 175/791) has been discussed by scholars such as Ismā'īlī, Abū Nu'aym al-Isfahānī (d. 430/1038), and Ibn Hajar (d. 852/1449). Bukhārī usually makes such ta'līqs with the sīga "qāla". When the repetitions are taken into account, these ambiguities in the Sahīh amount to a significant number. Although some scholars put their number at 53 and others at 400-odd without referring to their place in the Sahīh, according to our research, such a number is always open to debate. As can be understood from the title, our study will be limited to Abdullah b. Salih, who is considered a controversial rāwī by the scholars of cerh and ta'dīl. He rarely uses sīgas such as revā, tābea and zāda. Here, we will try to identify all the hadiths that al-Bukhārī narrated through 'Abdullah b. Sālih and ta'līd from Lays with various sīgas in his Sahīh and refer to their places in the Sahīh. Here, we will try to identify all the hadiths that al-Bukhārī narrated through 'Abdullah b. Sālih and ta'līd from Lays with various sīgas in his Sahīh and refer to their places in the Sahīh. Based on the various copies of the Sahīh, some of the muttaqī hadīths in it, and some narrations from al-Bukhārī's other works and himself, it can be said that the 10 hadīths quoted in the Sahīh as muallak from Leys were narrated by 'Abdullah b. Salih. Based on the tahrij of muhaddīthīths other than al-Bukhārī, the number of mullāqs that can be argued to have been endorsed by al-Bukhārī is 34. The total of these is 44. Of these, 23 of them have mawsūl narrations from Lays in the Sahīh. Of the remaining 21 muallaks, all but one have muttasīl tarīqa except for Leys. This excluded muallak has no mawsūl narration in the Sahīh at all. Thus, it can be said that al-Bukhārī, while recording many hadiths from 'Abdullah b. Salih in his Sahīh, drops him from the senta and narrates the hadith from Lays as muallak. We can say that there are two important reasons for this. Firstly, as Ismā'īlī, Ibn al-Salāh and Ibn Hajar point out, the hadīth has a muttasīl tarīh in the Sahīh. The second is that 'Abdullah b. Salih is a controversial narrator in terms of cerh and ta'dīl. Because, according to what we have been able to ascertain, al-Bukhārī does not record his narrations except for one hadīth in matters of usul and for ijijāj. Instead, he mentions his narrations as muta'ibi'-shahid and muallak in support of the original hadiths. The fact that all of these muallaks, with one exception, have muttasīl narrations in the Sahīh can also be cited as evidence for this view. The fact that all of these muallaks, with one exception, have muttasīl narrations in the Sahīh can also be cited as evidence for this view. Thus, it is understood that al-Bukhārī aimed to indicate the authenticity of the hadīth with the mawsūl narrations and to draw attention to some differences in the script and text with the muallak narrations from 'Abdullah b. Salih from Lays. In fact, the authors of müstahraj, such as Ismā'īlī and Abū Nu'aym al-Isfahānī, argue that al-Bukhārī did not intend to narrate hadīth with the ta'līqs he recorded in his Sahīh. This evaluation seems to be very important and accurate in understanding al-Bukhārī's ta'līqs. One of the results we have obtained in this study is that the number of narrations in the Sahīh that do not have a mawsūl narrator is not so high as to be exaggerated, and it seems possible that they can be reduced to a smaller number with different and long-term studies. From this point of view, the phenomenon of muallak in the Sahīh does not prejudice al-Bukhārī's hadīth and his superior position in the eyes of the ummah.

Giriş

Hadis ilminde muallak hadis, isnadın başından bir veya art arda birkaç râvininin yahut da bütün râvilerin zikredilmediği rivâyet türüdür. Hadisi bu şekilde rivâyet etmeye ise "ta'lik" denilir. (Aydınlı, 2020: 30/308; Irâkî, 2012: 27; İbn Hacer, 1985: 2/7-8; İbnu's-Salâh, 2017: 24) Muallak denildiğinde akla ilk gelen hadis kitabı, Buhârî'nin (ö. 256/869) *el-Câmi'u's-Sahīh*'idir. (Şahyar, 2011: 163) Hatta bu rivâyet tarzı, hadis çeşitlerinden sayılmaktan ziyade,

Buhârî'ye özgü bir rivâyet şekli olarak değerlendirilmektedir. (İbn Hacer, 2004: 554; Koçyiğit, 2012: 66; Sezgin, 2015: 117) Buhârî'nin, muallaklar bağlamında özellikle hocası “Kâtibü'l-Leys” lakaplı Abdullah b. Sâlih'i (ö. 223/838) isnaddan düşürüp doğrudan Leys b. Sa'd'ten (ö. 175/791) rivâyette bulunması, İsmâîlî (ö. 371/982), Ebû Nu'aym el-İsfahânî (ö. 430/1038), İbn Hacer (ö. 852/1449) gibi âlimlerce tartışılmıştır. (Albayrak, 2020: 102-103; İbn Hacer, 1985: 3/513-4, 2004: 554, 2004: 6/381-2; Sezgin, 2015: 134) Buhârî, bu tür ta'likleri genelde “kâle” sîgasıyla yapmaktadır. Revâ, tâbea ve zâde gibi sîgaları ise nadir kullanmaktadır. *Sahîh*'teki söz konusu muallaklar, tekrarlar da hesaba katıldığında önemli bir yekûn tutmaktadır. Kimi araştırmacılar bunların sayısını -*Sahîh*'teki yerlerine atıfta bulunmadan- 53, (Albayrak, 2020: 90) kimi de 400 küsur olarak belirtmeye (Eren, 2003: 129, 215) çalışsa da araştırmamıza göre böyle bir sayı tahdidi her zaman tartışmaya açıktır. Çalışmamız, cerh ve ta'dil âlimlerince hadis rivâyetinde güvenilirliği tartışılan Abdullah b. Sâlih (Hanek, 2023: 841-844) ile sınırlı tutulacaktır. Ancak “ve kâle'l-Leys→ Yunus→ İbn Şihâb...” tarîki ile ondan yapılan muallaklar, -birkaç istisna dışında¹- araştırmamıza dâhil edilmeyecektir. *Sahîh*'te önemli bir yekûn tutan bu muallakların, başka araştırmalara konu olması muhtemeldir.

Burada, Buhârî'nin, Abdullah b. Sâlih tarîkiyle tahammül edip *Sahîh*'inde çeşitli sîgalarla Leys'ten ta'lik ettiği bütün hadisler tespit edilmeye ve onların *Sahîh*'teki yerlerine atıfta bulunulmaya çalışılacaktır. Buhârî'nin bunları ondan tahammül ettiğini, *Sahîh*'in farklı nüshalarına ondaki bazı muttasıl senetlere ve Buhârî'nin diğer eserleri ile ondan yapılan kimi tahrîclere müracaat edilerek tespit edilmeye gayret gösterilecektir. Bu metotla Abdullah b. Sâlih'ten tahammül edildiği tespit edilemeyen muallakları, Buhârî dışındaki muhaddislerin tahrîcleriyle araştırılmaya çalışılacaktır. Böylece Buhârî'nin de söz konusu muhaddisler gibi onları Abdullah b. Sâlih'ten almış olabileceği ihtimaline değinilecektir. Bu konuda İsmâîlî (ö. 371/982), Ebû Nu'aym el-İsfahânî (ö. 430/1038), İbn Hacer (ö. 852/1449) ve çağdaşlardan M. Fuad Sezgin'in (ö. 2018) görüş ve yorumları çerçevesinde söz konusu ta'lik olayı tartışılacaktır. Önce ilgili muallakların tamamı tespit edilecek ardından da bunların nedeni üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

1. Buhârî'nin Leys'ten Yaptığı Ta'liklerin Tespiti Bağlamında Kullanılan Kaynaklar

Abdullah b. Sâlih, Buhârî'nin *Sahîh*'inde kendilerinden tahrîçte bulunduğu hocalarından biridir. Ancak onun rivâyetlerini genellikle asıl hadisleri desteklemek için yani mütâbi'-şâhid ve muallak olarak kaydetmektedir. (Hanek, 2023: 863) Burada Buhârî'nin, farklı sîgalarla yaptığı söz konusu ta'liklerin Abdullah b. Sâlih ile olan ilgisini birkaç başlık altında araştırmaya çalışacağız.

1.1. *Sahîh*'in Bazı Farklı Nüsha ve Tarîklerine İstinaden Buhârî'nin Abdullah b. Sâlih'ten Tahammül Ettiği Tespit Edilen Muallaklar

Buhârî'nin ta'lik kapsamında Leys kaynaklı olarak isnaddan düşürdüğü hocası Abdullah b. Sâlih'i, *Sahîh*'in farklı nüshalarına ve söz konusu ta'likin farklı tarîklerine müracaat ederek tespit etmeye çalışacağız. Araştırmamızda, Ebû Zer el-Herevî (ö. 434/1043), Muhammed es-Sagânî (ö. 650/1252) ve Takiyüddin es-Sübki'nin (ö. 756/1355) yazma nüshaları, ayrıca Mehmet Zihni Efendi'nin (ö. 1332/1913) harekeleyip tashih ettiği *Sahîh* nüshası ile Muhammed b. Züheyr b. Nâsır'ın tıkbıbasımla neşrettiği en-Nüshatu's-Sultâniyye ismiyle bilinen *Sahîh* nüshasını esas alacağız. Özellikle mahtut olan söz konusu nüshaları esas almamız, Abdullah b.

¹ “ve kâle'l-Leys→ Yunus→ İbn Şihâb...” tarîki ile olup istisna edilerek burada incelenen muallaklar, diğerlerinden farklıdır. Çünkü bunların kaynakları Buhârî'nin eserlerine istinaden tespit edilmiştir. Diğerleri ise bazı muhaddislerin tahrîcleriyle kaynakları belirtilmeye çalışılacaktır.

Sâlih isminin ilgili mahtutlarda açıkça zikredilmesi hedefine matuftur. Abdullah b. Sâlih'ten tahammül edildiği tespit edilebilen muallaklar şunlardır:

1- (1498)² Buhârî, İsrail oğullarına mensup birinden bin dinar borç almak isteyen kişiyle ilgili rivâyeti, *Sahîh*'inde yedi kez Leys'ten muallak olarak kaydetmektedir. (Buhârî, Zekât, 65 nr. 1498, Büyü', 10 nr. 2063, Kefâle 1, nr. 2291, İstikrâz, 17 nr. 2404, Lukta, 5 nr. 2430, Şurût, 16 nr. 2734, İsti'zân, 21 nr. 6261) Ancak bunların ikinci muallakı, *Sahîh*'te şöyle zikredilmektedir: “ve kâle'l-Leys→ Ca'fer→ Abdürrahman→ Ebû Hüreyre→ Hz. Peygamber, İsrail oğullarından denize çıkıp da ihtiyacını gideren kişiyi zikretti.” Akabinde, “haddesenî Abdullah b. Salih kâle haddesenî el-Leys bi-hazâ...” şeklinde ikinci bir tarîk daha zikredilmektedir. (Buhârî, Büyü', 10 nr. 2063)

İbn Hacer ve Aynî (ö. 855/1451) gibi bazı şârihlerin belirttiği üzere Buhârî, burada muallak tarîkin, mevsûl tarîkini, mütâbi rivâyetlerin zikredildiği kısımda kaydetmiş bulunmaktadır. (Aynî, ts: 11/178-9; İbn Hacer, 1985: 3/214, 2004: 4/346, 5/40; Mizzî, 1983: 10/156) Ancak Ebû Zer'den nakledilen başka bir nüshada söz konusu mevsûl tarîk, muallaktan önce zikredilmektedir. (Buhârî, Fatih, 1060) Kanaatimizce, ilgili muttasıl tarîk, mütâbi değil, asıl olarak zikredilmiştir.

Muallakların üçüncüsü, (Buhârî, Kefâle 1, nr. 2291) Sagânî'nin (ö. 650/1252) nüshasında “haddesenâ Abdullah b. Sâlih haddesenâ Leys ...” şeklindedir. (Buhârî, Damat İbrahim, 267) Bu durumda, bu muallak, Sagânî'deki isnad zincirinde, Abdullah b. Sâlih isminin sarahaten zikredilmesinden dolayı mevsûl olmuş oluyor. (İbn Hacer, 2004: 4/540)

Buhârî, hocası Abdullah b. Sâlih'i, kendi sıhhat şartlarına uygun bir râvi olarak görmediği için, genelde isnaddan düşürmüş olmalıdır. Ayrıca Buhârî, ilgili hadisin birçok tarîki bulunmasına rağmen, (Ahmed b. Hanbel, 2001: 1/246; Beyhakî, 2003: 5/354) sadece Abdullah b. Sâlih'ten tahammül etmiş olmalıdır. Yoksa âdeti üzere o, bu hadise de ikinci bir tarîk daha ilave ederdi.

Netice olarak denilebilir ki söz konusu muallak, Abdullah b. Sâlih'ten tahammül edilmiştir. Bu durum, *Sahîh*'te zikredilen hadisin mevsûl tarîki bulunmayan muallaklar (Albayrak, 2020: 90; Taban, 2013: 39, 42) arasında sayılmaması gerektiğini göstermektedir. Kimine göre *Sahîh*'te mevsûl tarîki bulunmayan muallakların sayısı 19'dur. (Albayrak, 2020: 90) Ancak sözünü ettiğimiz hadisin farklı tarikleri mülâhaza edildiğinde bunların 18 sayısına tekabül ettiği yönündedir. (Hanek, 2023: 848)

2- (4322) Buhârî, düşmanı öldürenin, onun selebine/öldürülenin silah ve eşyasına hak kazanacağı yönündeki hadisi, Leys'ten muallak olarak nakletmektedir. (Buhârî, Megâzî, 54 nr. 4322) Buhârî, aynı hadisi hocası Kuteybe tarîkiyle Leys'ten de muttasıl bir senetle zikretmektedir. Ve yine, Buhârî, sözü edilen muttasıl senedin akabinde, mezkûr hadisi “kâle lî Abdullah→ Leys→ Ebû Katâde şeklinde ifade etmiştir ki orada şöyle geçmektedir: “Hz. Peygamber (s.a.s.) ayağa kalktı ve o öldürülen kişinin silah ve eşyalarına bana verdi.” şeklinde bir mütâbi rivâyet kaydetmektedir. (Buhârî, Ahkâm, 21 nr. 7170. Diğer muttasıl tarîkleri: nr. 2100, nr. 3142, nr. 4321)

Ebû Zer, bazen Küşmîhenî nüshasına dayanarak mezkûr mütâbii “kâle lî” şeklinde (Buhârî, Nuruosmaniye 703) nakletmektedir. (İbn Hacer, 1908: 5/260, 1985: 5/301, 2004: 553; Kastallânî, 1905: 10/242; Mizzî, 1983: 9/266) Ancak diğer nüshalarda hususan “kâle” ile aktarılmakla, (Buhârî, Fatih 1063, Damat İbrahim 269) söz konusu rivâyet muallak olarak kalmaktadır. Şârihlerin beyanına göre senette zikredilen Abdullah'ın, Abdullah b. Sâlih olduğu

² Parantez içinde verilen bu numaralar, ilgili muallakın *Sahîh*'teki hadis numaralarıdır.

tartışmasız bir konudur. (Aynî, ts: 24/249; İbn Hacer, 2004: 13/185; Mizzî, 1983: 9/266) Kanaatimizce, Buhârî'nin, şevâhid ve mütâbaatla ilgili rivâyetlerde mezkûr şahıstan çokça nakilde bulunması şârihlerin bu bağlamdaki görüşlerini bir nevi pekiştirmektedir. Buhârî'nin bu mütâbi rivâyete istinaden Leys'ten ta'lik ettiği 4322 no'lu hadisi, Abdullah b. Sâlih'ten tahammül ettiği söylenebilir. (Aynî, ts: 17/301, 24/249; İbn Hacer, 1985: 4/150, 2004: 8/49, 13/185; Kastallânî, 1905: 6/406, 10/242; Mizzî, 1983: 9/266) Aslında Buhârî bu ta'likiyle ilgili rivâyetteki metin farklılığına dikkat çekmek istemiştir.

3- (1456) Buhârî, Hz. Ebû Bekr'in irtidat edenler hakkında, “Şayet onlar Resûlullah'a ödeyegeldikleri bir ikâli (yular veya senelik zekât) benden esirgerlerse onlarla savaşacağım...” şeklindeki Ebû Hüreyre rivâyetini ikili senedle aktarmaktadır. Buradaki isnadlar şu şekildedir: “Ebû'l-Yemân→ Şu'ayb→ Zührî (H) ve kâle'l-Leys→ Abdurrahman b. Hâlid→ İbnü'ş-Şihâb...” (Buhârî, Zekât 40 nr. 1456) Zannımca, Buhârî'nin bu muallak tarîki özellikle burada zikretmesinin nedeni, söz konusu mevsûl senedin daha önce *Sahîh*'te kaydedilmesinden kaynaklanmaktadır. (Buhârî, Zekât 1 nr. 1399) Buhârî, İbn Hacer'in de belirttiği gibi hadisleri aynen tekrardan kurtarmak için, bazen onları ikinci bir senet ilavesiyle ya da metni kısaltma yoluyla zikretmektedir. (Albayrak, 2020: 68; İbn Hacer, 2004: 13/586)

Buhârî, 1456 no'lu hadisi, *Sahîh*'inde tekraren kaydettiği gibi bunun Leys'ten mevsûl bir tarîkini de şöyle zikretmektedir: “Kuteybe b. Saîd→ Leys→ Ukayl→ Zührî...” Akabinde, “kâle İbn Bükeyr ve Abdullah→ Leys” tarîkiyle, ilgili rivâyeti zikretmekte ve orada geçen geçen “ikâl”in, bu rivâyette anâk/dişi oğlak şeklinde olduğuna vurguda bulunmaktadır. Ayrıca bu rivâyetin daha sahih olduğuna işaret etmektedir. (Buhârî, İ'tisâm, 2 nr. 7284, 7285)

Şârihler, yukarıdaki rivâyetin senedinde bulunan İbn Bükeyr ve Abdullah isimlerinin mühmel olduklarını, İbn Bükeyr'den, Yahya b. Abdullah b. Bükeyr (ö. 231/854) ve Abdullah'tan Abdullah b. Sâlih'in kastedildiğini belirtmektedirler. (İbn Hacer, 2004: 13/295; Kastallânî, 1905: 7/306-307) Şunu da ifade etmekte yarar vardır. Buhârî, Yahya'dan yaptığı bu ta'liki *Sahîh*'inde Yahya→ Leys→ Ukayl→ Zührî...” şeklinde mevsûl olarak nakletmektedir. (Buhârî, Mürteddîn 3 nr. 6924) Muhammed b. Yahya ez-Zühli (ö. 258/872) de söz konusu hadisi *ez-Zühriyyât*'ında, “Abdullah b. Sâlih→ Leys→ Abdurrahman b. Hâlid→ İbnü'ş-Şihâb” tariki ile vasletmektedir. (Aynî, ts: 8/243; İbn Hacer, 1985: 3/20, 2004: 3/364)

Buna göre diyebiliriz ki mühmel olarak zikredilen “Abdullah” ismi, Abdullah b. Sâlih'i ifade etmektedir. Bu durum, yukarıdaki muallakın Abdullah b. Sâlih'ten tahammül edildiğini söylememize imkân vermektedir.

Değerlendirme

Sahîh'in farklı nüshaları ve ilgili rivâyetlerin diğer tarîkleri mülahaza edildiğinde, Buhârî'nin, kâle'l-Leys şeklinde ta'lik ettiği üç hadisi, Abdullah b. Sâlih'ten tahammül ettiğini söyleyebiliriz. Buhârî'nin, ilk muallakı tahrir için diğerlerini metindeki farklılığa dikkat çekmek için zikretmiş olabileceğini düşünmekteyiz. Ayrıca o, bunları Abdullah b. Sâlih'in dışındaki hocaları vasıtasıyla Leys'ten muttasıl olarak kaydetmiştir.

1.2. Buhârî'nin Sahîh Dışındaki Eserlerine İstinaden Abdullah b. Sâlih'ten Tahammül Ettiği İddia Edilen Bazı Muallaklar

Burada, Buhârî'nin *Sahîh*'inde Leys'ten muallak olarak kaydettiği rivâyetlerin kaynağını, *Sahîh*'in dışındaki eserlerine müracaatla tespit edilmeye çalışılacaktır. *Sahîh*'te Leys tarîkiyle ta'lik edilen rivâyetin, aynı zamanda Buhârî'nin diğer eserlerinde kimden alınmış olduğunu tespit etmek, araştırmamız açısından önem kazanmaktadır. Bu yolla Abdullah b. Sâlih'ten

tahammül edildiği tespit edilen muallaklar şunlardır:

1- (3991) Buhârî, burada “ve kâle'l-Leys→ Yunus→ İbn Şihâb...” tarîki ile iki kere ta'likte bulunmaktadır. Birincisi, sahâbi Sa'd b. Havle'nin Bedir harbine katıldığını belirtmek amacıyla kaydedilen ve onun ölümünden sonra eşinin yaptığı doğumla iddet süresinin bittiğini konu edinen bir hadistir. (Buhârî, Meğâzî 10 nr. 3991) Buhârî, bu muallak hadisi hocası Yahya b. Bükeyr aracılığıyla Leys'ten farklı senetlerle muttasıl olarak *Sahîh*'inde birkaç kez tekrarlamaktadır. (Buhârî, Talâk, 39 nr. 5318, nr. 5319) Ayrıca Buhârî, bunu hocası olan Yahya b. Kaza'a'dan da başka bir tarikle nakletmektedir: (Buhârî, Talâk, 39 nr. 5320) Söz konusu muallakı aynı senetle rivâyet eden muhaddis ise Kasım b. Asbağ olmuştur. O, *Musannef*'inde bunu Abdullah b. Sâlih'ten, o da Leys'ten olmak üzere tahrîc etmektedir. (Aynî, ts: 17/104; İbn Hacer, 1985: 4/102, 2004: 7/357) Muhtemelen, Buhârî de Kasım b. Asbağ gibi bu muallakı Abdullah b. Sâlih'ten tahammül etmiştir. Yoksa Buhârî'nin bunu hocası Yahya b. Bükeyr'den tahammül ettiği söylenemez. Çünkü ondan naklettiği muttasıl tarîk ile, söz konusu muallak tarîk birbirinden farklıdır. Ayrıca aşağıda söz konusu edeceğimiz ikinci muallak rivâyet, bunun Abdullah b. Sâlih'ten alındığına delil teşkil etmektedir.

Burada “ve kâle'l-Leys→ Yunus→ İbn Şihâb...” tarîki ile Leys'ten yapılan ikinci muallakın metni ise şu şekildedir: “Muhammed b. İyâs -ki babası Bedir'de hazır bulunmuş biridir- mezkûr hadisi haber verdi.” (Buhârî, Megâzî 10 nr. 3991 nolu hadisin mütâbii) Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*'inde bu muallakı “kâle lenâ Abdullah b. Sâlih enbeenâ Leys...” tarîki ile tahrîc etmektedir. (Buhârî, ts: 1/20-21) Buna istinaden, Buhârî'nin, sözünü ettiğimiz iki muallakı Abdullah b. Sâlih'ten tahammül ettiği söylenebilir. (İbn Hacer, 1985: 4/103, 2004: 7/357; Kastallânî, 1905: 6/262)

Ayrıca şunu belirtelim ki İbn Hacer ve Kastallânî'nin (ö. 923/1517) de dikkat çektikleri gibi sözünü ettiğimiz ikinci muallak rivâyet, birinci muallakın mütâbiidir. (İbn Hacer, 1985: 4/102, 2004: 7/357; Kastallânî, 1905: 6/262) Çünkü orada Muhammed b. İyâs'ın da yukarıdaki hadisi naklettiğine değinilmektedir. Ancak “Muhammed b. İyâs'ın babası Bedir ehlinde olduğu” yönündeki görüşe odaklanan araştırmacılardan Taban, bunun, birinci muallakın mütâbii olmadığını ve dolayısıyla onu ayrı bir kategoride numaralandırmak gerektiğini savunmaktadır. (Taban, 2013: 42) Ayrıca Taban ve Albayrak söz konusu ikinci muallakı hiçbir mevsûl tarîki bulunmayan rivâyetlerden saymaktadırlar. (Albayrak, 2020: 90; Taban, 2013: 42) Ancak kanaatimizce, böyle bir değerlendirme pek isabetli olmasa gerek.

Şöyle ki, Aynî'nin açıkça vurguladığı üzere أَخْبَرَهُ بِذُرِّهِ، وَأَخْبَرَهُ بِذُرِّهِ، وَأَخْبَرَهُ بِذُرِّهِ /İyâs'ın Bedir savaşçısı olduğunu ifade eden cümle, “enne'nin ismi olan Muhammed ile haberi olan ahbrehû arasında parantez bir cümledir. (Aynî, ts: 17/104) Böylece burada Muhammed'in de yukarıda geçen hadisi rivâyet ettiğine temas edilmiştir. Ancak Taban ve Albayrak muhtemelen bunu İyâs, oğlu Muhammed'e Bedir savaşına katıldığını haber verdi şeklinde anlamışlardır. Yani onlar Muhammed'i değil de babası İyâs'ı “ahbrehû” fiilinin öznesi düşünmüş olacaktırlar. Bunun için de bu ikinci muallakın, birinci muallakla hiçbir ilgisinin olmadığını düşünmüşlerdir. Hülasa, sözü edilen muallak, birinci muallakın mütâbii kabul edildiği takdirde, bunun Leys vasıtasıyla muttasıl bir tarîki bulunmuş olur. Netice olarak diyebiliriz ki *Sahîh*'te hiçbir yönüyle mevsûl sayılmayan muallakların sayısı 18 değil, 17'dir.

2- (6822) Buhârî, Ramazan ayında oruçlu olduğu halde eşine ilişkide bulunan fakir bir sahâbiyi konu edinen rivâyeti, Leys'ten muallak olarak aktarmaktadır. (Buhârî, Hudûd, 26 nr. 6822) O, bunu *et-Târîhu's-sağîr*'inde “haddesenâ Abdullah b. Sâlih→ Leys...” tarîkiyle nakletmektedir. (Aynî, ts: 23/297; Buhârî, 1986: 1/324; İbn Hacer, 1985: 5/237, 2004: 12/150; Kastallânî, 1905:

10/14; Mizzî, 1983: 11/431) Bu muallak, metindeki farklılığa dikkat çekmek için kaydedilmiş olmalıdır. Çünkü bundan önceki hadis de aynı rivâyet olup Kuteybe vasıtasıyla Leys'ten mevsûlen nakledilmektedir. (Buhârî, Hudûd, 26 nr. 6821. Diğer muttasıl bir tarîki için bkz. Sıyâm, 29 nr. 1935) Ancak muttasıl tarîkin aksine muallak tarîkin metni uzuncadır.

3- (4300)³ Buhârî, “ve kâle'l-Leys→ Yunus→ İbn Şihâb...” tarîki ile “Hz. Peygamber'in Mekke'nin fethi senesinde, eliyle Abdullah b. Sa'lebe b. Su'ayr'in (ö. 87/705?) yüzüne dokunduğunu nakletmektedir.” (Buhârî, Megâzî, 53 nr. 4300) Buhârî, *Sahîh*'inde Leys'in dışında bir senetle muttasıl olarak tekraren zikrettiği bu hadisi (Buhârî, De'avât, 31 (nr. 6356) *et-Târîhu's-sağîr* ve *et-Târîhu'l-kebîr*'inde “haddesenî Abdullah b. Sâlih haddesenî Leys...” biçiminde aktarmaktadır. (Aynî, ts., s. 17/288; Buhârî, ts., s. 5/35, 1986, s. 1/258; İbn Hacer, 1985, s. 4/144, 2004a, s. 8/27; Kastallânî, 1905, s. 6/397) Buhârî'nin muallak bağlamındaki bu tür tasarrufları, ilgili hadisin tarîklerini çoğaltmaya matuf olmalıdır. Yoksa Buhârî daha önce muttasıl tarîkle zikrettiği rivâyeti tekrar edebilirdi. Ancak o, âdeti vechiyle tekrarladığı hadisi ikinci bir tarîk ile zikretmektedir. (İbn Hacer, 2004a, s. 1/103, 13/586) Ayrıca şunu hatırlatmakta yarar vardır. Muallak rivâyetler genelde uzun metni muhtevi olurlar. Ancak buradaki muallakın metni, muttasıl rivâyetin metninden daha kısadır.

4- (3336) Buhârî, *Sahîh*'in herhangi bir yerinde mevsûl sened ile kaydetmediği (Albayrak, 2020: 90) “Ruhlar zümre zümre toplanmış cemâatlerdir...” mealindeki hadisi, Leys'ten “kâle” ile muallak olarak nakletmektedir. Akabinde, “kâle Yahya b. Eyyüb haddesenî Yahya b. Saîd bi-hazâ” isnadı ile yaptığı ta'likî, mütâbî olarak kaydetmektedir. (Buhârî, Ehâdîsî'l-enbiyâ, 2 nr. 3336) Leys'ten yapılan bu muallak, *el-Edebü'l-müfred*'te “haddesenâ Abdullah b. Sâlih→ Leys...” tarîkiyle vasledilmektedir. (Aynî, ts: 15/215; Buhârî, 2023: 663-4 nr. 900); İbn Hacer, 1985: 4/5-7, 2004: 6/414-5; Kastallânî, 1905: 5/326; Mizzî, 1983: 12/427) Dolayısıyla, buradaki muallak Abdullah b. Sâlih'ten tahammül edilmiş olmaktadır. Hatta bu kanaatte olan İsmâîlî, söz konusu ta'liklerin nedenini, Abdullah b. Sâlih ile Yahya b. Eyyüb'un Buhârî'nin şartlarına uymayan râvi olmalarına bağlamaktadır. Ona göre, Buhârî, usul konularında bu zâtlardan rivâyette bulunmamakta, ancak onlardan istişhâd amaçlı bazı nakillerde bulunmaktadır. (İbn Hacer, 2004: 6/415) Aslında, Buhârî, ikinci muallakı kaydetmekle, merfû olan muallakların mevsûl tarîkleriyle özellikle ilgilendiğini ancak bu hadiste şartlarına uygun bir tarîk bulamadığını söylememize imkân vermektedir. Aksi halde o, diğer muallaklara muttasıl bir tarîk zikrettiği gibi burada da zikredebilirdi.

Değerlendirme

Buhârî'nin, *Sahîh* dışındaki eserlerine istinaden *Sahîh*'inde Leys'ten muallak olarak aktardığı dört hadisi Abdullah b. Sâlih'ten tahammül ettiğini söyleyebiliriz. Bunlardan sadece birinin *Sahîh*'te hiçbir şekilde mevsûl bir tarîki yoktur (3336). Ancak Buhârî -muallak da olsa- bunu ikinci bir tarîk ile zikretmeyi ihmal etmemektedir. Geri kalanlardan biri hariç, hepsini başka hocaları vasıtasıyla Leys'ten vasletmektedir. Bu hariç olan da Leys'in dışında bir tarîk ile mevsûldür (4300). Ayrıca Buhârî'nin diğer eserlerinde “haddesenâ, haddesenî ve kâle lenâ” gibi açıkça semâa delalet eden sîgalarla kaydettiği hadisleri, *Sahîh*'inde “kâle” ile muallak olarak nakletmesi açıkça göstermektedir ki o, bu tür ta'likleri belli bir amaca binaen yapmaktadır. İleride buna temas etmeye çalışacağız.

1.3. Buhârî'ye Nispet Edilen Bazı Rivâyetler Kapsamında Abdullah b. Sâlih'ten Tahammül Edildiği İddia Edilen Muallaklar

³ (4300) no'lu muallakın *Sahîh*'te Leys'ten muttasıl bir tarîki bulunmadığı için onu üçüncü sırada zikrettik.

Bu alt başlıkta Buhârî'ye nispet edilen bazı rivâyetlerden maksadımız, kimi muhaddislerin Buhârî'nin eserleri dışında kendisine nispet ettikleri rivâyetlerdir. Bu bakış açısıyla Abdullah b. Sâlih'ten tahammül edildiği tespit edilen muallaklar şöyledir:

1- (1900) Buhârî, “Onu (hilali) gördüğünüz vakit oruç tutun ve onu gördüğünüz vakit iftar edin...” hadisini Yahya b. Bükeyr'den haddesenâ Leys an Ukayl→ İbn Şihâb ...” tarikiyle kaydetmektedir. Akabinde, “vekâle ğayrühü an'il-Leys haddesenâ Ukayl ve Yunus” tarikiyle Leys'ten ta'likte bulunmakta ve bunda “Ramazan hilali” ziyadesinin bulunduğu dikkat çekmektedir. (Buhârî, Savm 5 nr. 1900. Diğer muttasıl tarikleri nr. 1906, nr. 1907) Bu hadisi İsmâîlî, “Buhârî'den, o da Abdullah b. Sâlih ve Yahya b. Bükeyr...” isnadıyla naklederken, Zühlî, onu *ez-Zühriyyât*'ında Abdullah b. Sâlih'ten vasletmektedir. (Aynî, ts: 10/273; İbn Hacer, 1985: 3/138-9, 2004: 4/136; Kastallânî, 1905: 3/351)

Daha önce de –başka muallaklar için- temas ettiğimiz gibi sözü edilen ta'likin burada zikrediliş nedeni, senet ve metindeki bazı ince farklara dikkat çekmek içindir. Şöyle ki, Buhârî, bu ta'likle Leys'in iki hocasının olduğuna, aynı zamanda Leys'in onu hocası Ukayl'den semâ tarikiyle tahammül ettiğine dikkat çekmek istemiştir. Çünkü ilgili rivâyetin muttasıl senedi “Leys an Ukayl...”, muallak senedi ise “Leys, haddesenâ Ukayl...” şeklinde geçmektedir. Demek oluyor ki Buhârî, muallak tariki zikretmekle, muttasıl tarikteki “an” sığasının semâa delalet ettiğine dikkat çekmek istemiş olmalıdır.

Yukarıdaki isnaddan anlaşıldığı üzere Buhârî, mezkûr hadisi hocaları Abdullah b. Sâlih ile Yahya b. Bükeyr'den tahammül etmiştir. Bununla birlikte onun muallak rivâyette bu hocalarından hangisini isnaddan düşürdüğü malum değildir. Ancak mezkûr muttasıl tarikin Yahya b. Bükeyr'den tahrîc edilmiş olması, ilgili muallak rivâyetin Abdullah b. Sâlih'ten tahammül edilmiş olma ihtimalini yükselttiği söylenebilir. Bunun için biz bunun da Abdullah b. Sâlih tarikiyle tamamül edildiğine kâniyiz.

2- (7242) Buhârî, visal orucunu yasaklayan hadisi ikili senedle aktarmaktadır. Buradaki isnadlar şu şekildedir: Ebü'l-Yemân→ Şu'ayb→ Zührî (H) ve kâle'l-Leys→ Abdurrahman b. Hâlid→ İbnü'ş-Şihâb→ Saîd İbnu'l-Müseyyeb→ Ebû Hüreyre. (Buhârî, et-Temennâ, 9 nr. 7242. Diğer mevsûl bir tariki nr. 1966) Dârekutnî, *Fevâid*'inde bu muallakı “hocası Ali b. Muhammed el-Mukrî vasıtasıyla Buhârî→ Abdullah b. Sâlih→ Leys...” şeklinde tahrîc etmektedir. (Aynî, ts: 25/10; İbn Hacer, 1985: 5/316-7, 2004: 13/263; Kastallânî, 1905: 10/284; Mizzî, 1983: 1/135) Demek oluyor ki Dârekutnî'nin tahrîcine göre Buhârî, söz konusu muallakı Abdullah b. Sâlih'ten tahammül etmiştir. Buhârî'nin bu muallakı zikretmesinin nedeni, söz konusu mevsûl senedin daha önce *Sahih*'te kaydedilmesinden (Buhârî, Savm 49 nr. 1965) kaynaklanmış olabileceği gibi şunun için de olabilir: Buhârî, söz konusu hadisi *Sahih*'inde mevsûl olarak birkaç kez tekrarlamaktadır. Bu tariklere göre, bunu Zührî'den nakleden Ukayl, Ma'mer ve Şu'ayb “...Zührî, Ebû Seleme'den, o da Ebû Hüreyre'den...” şeklinde rivâyet etmektedir. (Buhârî, Hudûd 42 nr. 6851, el-İ'tisâm bi'l-Kitâb ve's-Sünne 5 nr. 7299, Buhârî, Savm 49 nr. 1965) Yani adı geçen şahıslar Zührî'nin hocasını Ebû Seleme olarak belirlemektedirler. Ancak zikri geçen Şu'ayb, söz konusu mevsûl tariki “... Zührî, Saîd İbnu'l-Müseyyeb'ten, o da Ebû Hüreyre'den...” şeklinde nakletmektedir. (Buhârî, et-Temennâ, 9 nr. 7242) Buradan anlaşıyor ki Zührî'nin hocası İbnu'l-Müseyyeb'tir. Buhârî, burada muallak tariki zikrederek Şu'ayb'ın, bu tarikte teferrüd etmediğine dikkat çekmek istemiş olmalıdır. Şöyle ki muallak rivâyetin isnadında bulunan Abdurrahman b. Hâlid b. Müsâfir ilgili rivâyette Şu'ayb'in mütabiidir. (İbn Hacer, 2004: 4/240) Öte yandan, Buhârî mezkûr hadisi başka bir tarikle hocası Yahya b. Bükeyr vasıtasıyla Leys'ten muttasıl olarak nakletmektedir. (Buhârî, Hudûd 42 nr. 6851)

3- (3288) Buhârî, yeryüzünde olacak şeyleri bulutlarda konuşan meleklerden bir kelime kapıp testinin tıkırtısı gibi kâhinin kulağına çınlatan şeytanlarla ilgili hadisi Leys'ten muallak olarak kaydetmektedir. (Buhârî, Bedü'l-halk 11 nr. 3288. Diğer mevsûl tarîkleri nr. 5762, nr. 6213, nr.7561) Taberânî (ö. 360/970), onu, "Abdullah b. Sâlih→ Leys..." tarîkiyle tahrîc etmektedir. (Taberânî, ts: 8/339) Ebû Nu'aym, mezkûr tarîkle tahrîc etmekle beraber, Buhârî'nin ilgili rivâyeti Abdullah b. Sâlih'ten semâ yoluyla tahammül ettiğini ilave etmektedir.⁴ Ayrıca bunun ta'lik nedeninin rivâyet olmaksızın/bi-lâ rivâye maksadına matuf olarak zikredildiğini belirtmektedir. (Aynî, ts: 15/177; İbn Hacer, 1985: 3/513-4, 2004: 6/381-2; Kastallânî, 1905: 5/299) Bu durum, Buhârî'nin bu tür muallaklarla hadis rivâyet etmeyi amaçlamaması anlamını taşımaktadır. İleride temas edeceğimiz üzere bu görüş, Buhârî'nin ta'liklerini anlama konusunda oldukça önemli ve isabetli gözükmektedir. Sözü edilen muallakın burada zikrediliş nedeni, -daha önce de temas ettiğimiz gibi- farklı senetlere temas etmek içindir. (Albayrak, 2020: 67-68; İbn Hacer, 2004: 1/103, 13/586) Söz konusu hadis başka bir tarîkle Leys'ten mevsûl olarak da nakledilmiştir. (Buhârî, Bedü'l-halk 6 nr. 3210)

Değerlendirme

Buhârî'den yapılan bazı rivâyetlere istinaden Abdullah b. Sâlih'ten tahammül edildiği kabul edilen muallaklar, üç tanedir. Araştırmamızda bazı hadis şârihlerinin de yorumlarına itimaden bunların tamamının *Sahih*'te başka tarîklerle Leys'ten vasledildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca burada şuna dikkat çekmekte yarar vardır. Buhârî'nin kendisi hiçbir eserinde bu muallakların mevsûl tarîklerini kaydetmemektedir. Bu mülahazaya dayanarak, bir kısım muallakların mevsûliyetine yönelik malumatı, Buhârî'nin, hadis meclislerinde yapmış olduğu hadis rivâyetleriyle tespit edildiği söylenebilir. Bu husus, bazı muallakların kaynaklarının Buhârî ve sonrasındaki dönemlerde kimi ilmî çevrelerce bilindiği anlamını taşımaktadır. Ayrıca bu, bizi Buhârî'nin kitaplarında kaydetmediği kimi hadisleri rivâyet ettiği gerçeğine de ulaştırmaktadır.

1.4. Bazı Muhaddislerin Rivâyetleri Kapsamında Buhârî'nin Abdullah b. Sâlih'ten Tahammül Ettiği İddia Edilen Muallaklar

Buhârî'nin, *Sahih*'inde Leys'ten yaptığı ta'liklerin mevsûl tarîklerine temas etmemesi müsellemlerle beraber, bazı muhaddisler onun Leys'e dayanarak yaptığı bu ta'likleri Abdullah b. Sâlih tarîkiyle tahrîc edip bunların mevsûliyetine dikkat çekmişlerdir. Buradan hareketle, Buhârî'nin, Leys'le ilgili bazı muallakları, Abdullah b. Sâlih'ten tahammül ettiğini söylemek mümkündür. Bu cihetle mevsûliyeti tespit edilebilen muallak rivâyetler iki kısma ayrılabilir. Birincisi, muallak tarîkin dışında, Leys'ten muttasıl olarak nakledilenler, ikincisi ise *Sahih*'te Leys'in dışında muttasıl bir tarîki bulunanlardır.

Şimdi bunlardan birinci kısma dâhil olan muallakları zikretmeye çalışalım:

1- (2116) Buhârî, Abdullah b. Ömer'in hiyar-ı meclisi/meclis serbestisini ifade eden merfû rivâyetini nakledip hiyar-ı meclisin yorumu bağlamında, Abdullah b. Ömer'in Hz. Osman'la yaptığı alışverişle ilgili Leys rivâyetini muallak olarak nakletmektedir. (Buhârî, Büyû' 47 nr. 2116) İsmâîlî, Ebû Nu'aym ve Beyhakî buradaki Leys rivâyetini Buhârî'nin isnadıyla Abdullah b. Sâlih'ten tahrîc etmektedirler. (Aynî, ts: 11/232; Beyhakî, 2003: 5/446; İbn Hacer, 1985: 3/231-2, 2004: 4/387-8; Kastallânî, 1905: 4/47) Buhârî, bir önceki bâbta da söz konusu hadisi hocası Kuteybe vasıtasıyla Leys'ten mevsûl bir tarîkle muhtasar olarak nakletmekte ve ayrıca bunu muallak zikrederek metin ve senetteki bazı ince farklılara dikkat çekmektedir. (Buhârî,

⁴ Söz konusu muallak her ne kadar doğrudan Buhârî'den rivâyet edilmemişse de Buhârî'nin bunu Abdullah b. Sâlih'ten semâ yoluyla tahammül ettiğine temas edilmesinden dolayı burada kaydetmeyi uygun bulduğumuz belirtmek isteriz. Çünkü bu açıklama, Buhârî'nin Abdullah b. Sâlih'ten yaptığı bir rivâyete binaen söylenmiş olabilir.

Büyü' 45 nr. 2112) Şöyle ki muallak tarîkte Zührî'nin hocası Sâlim b. Abdullah olduğu halde, mevsûl tarîkte ise Zührî'nin hocası, Nâfi'dir. Ayrıca mezkûr muallakın metni, muttasıl tarîklere nazaran daha uzundur. (Leys'in dışındaki bazı muttasıl tarîkleri için bkz. Buhârî, Büyü' 42 nr. 2107, Büyü' 43 nr. 2109, Büyü' 44 nr. 2110, nr. 2111)

2- (4671) Buhârî, Hz. Peygamber'in münafıkların cenaze namazlarını kılmayı yasaklayan Tevbe 84. âyeti inmeden önce münafıkların reisi Abdullah b. Übey b. Selûl'ün (ö. 9/631) cenaze namazını kıldırıldığını rivâyet etmektedir. Ancak yasaklama âyetini pekiştirme babından zikredilen münafıkların namazını kıldırılmamaya ilgili hadis rivâyetini ikili senedle aktarmaktadır. Buradaki isnadlar şöyledir: "Haddesenâ Yahya b. Bükeyr haddesenâ Leys an Ukayl -vekâle ğayruhû haddesenî el-Leys, haddesenî Ukayl-..." (Buhârî, Tefsîr, Tevbe/Berâatün 12 nr. 4671) Ebû Ca'fer et-Taberî'ye (ö. 310/923) göre buradaki ğayruhû lafzının işaret ettiği mühmel isim, Abdullah b. Sâlih'tir. (Aynî, ts: 18/273; İbn Hacer, 2004: 8/392; Kastallânî, 1905: 7/154; Taberî, 2000: 14/409) Buhârî'nin -âdeti üzere- burada muallakı zikretmesinin anlamı, söz konusu mevsûl senedin daha önce *Sahîh*'te kaydedilmesinden (Buhârî, Cenâiz 84 (nr. 1366) kaynaklanmış olabileceği gibi şunun için de olabilir: Buhârî, bu ikinci senetle Leys'in onu hocası Ukayl'den semâ tarîkiyle tahammül ettiğine işaret etmek istemiştir. Çünkü birinci senette "el-Leys an Ukayl" şeklinde olan isnad, muallak tarîkte "el-Leys haddesenî Ukayl" olarak kaydedilmektedir. İş bu "an" sîgası semâa delalet etmek için kullanılmıştır.

Birinci kısım ile ilgili malumat ve yorumları aktardıktan sonra ikinci kısım ile ilgili hususlara değineceğiz. Şöyle ki;

1- (850) Buhârî, Hz. Peygamber'in namazı bitirdikten sonra yerinden hemen ayrılmayıp biraz beklediğiyle ilgili hadisi mevsûl tarîklerle birkaç kez tekrarlayarak aktardığı (Buhârî, Ezân 152 nr. 837), Ezân 157 (nr. 849) gibi onu bazı muallak tarîklerle de kaydetmiş bulunmaktadır. (Buhârî, Ezân 157 nr. 850) Buhârî, söz konusu muallaklarla, isnadda bulunan Hind bint Hâris'in nisbesindeki ihtilafın bir sorun oluşturmadığına dikkat çekmiştir. Özellikle Leys'ten ta'likten nakledilen "Kureşîyye" nisbesinin "Firâsiyye"den tashîf edilmediğini belirtmek istemiş olmalıdır. Zühli, *ez-Zühriyyât*'ında Leys'ten yapılan bu muallakı "Abdullah b. Sâlih→ Leys..." tarîkiyle tahrîc etmektedir. (Aynî, ts: 6/140; İbn Hacer, 1985: 2/340, 2004: 2/388; Kastallânî, 1905: 2/143) Zühli'nin bu tasarrufuna dayanarak, Buhârî'nin ilgili rivâyeti Abdullah b. Sâlih'ten tahammül ettiğini düşünmemizde bir beis olmadığını söyleyebiliriz.

2- (1756) Buhârî, Muhassab mevkiinde öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını kılan Hz. Peygamber'in burada bir miktar uyuduktan sonra gidip Kâbe'ye veda tavafı yaptığıyla ilgili hadisi muttasıl olarak nakletmekte ve akabinde, Leys'i mütâbi olarak göstermektedir. (Buhârî, Hac 144 nr. 1756) Bezzâr ve Taberânî bunu Buhârî'nin kaydettiği senetle Abdullah b. Sâlih'ten tahrîc etmektedirler. Ayrıca Taberânî, Leys'in mezkûr rivâyeti Hâlid'ten, onun da bunu Saîd'ten teferrüden rivâyet ettiklerini belirtmektedir. (Aynî, ts: 10/96; İbn Hacer, 1985: 3/110-1, 2004: 3/664; Kastallânî, 1905: 3/253; Taberânî, ts: 8/321) Buna ilave olarak *Sahîh*'te ilgili hadisin başka muttasıl tarîklerinin de bulunduğunu söyleyebiliriz. (Buhârî, nr. 1764)

3+⁵ (4596) Buhârî, Abdullah b. Zübeyr'in halifelik günlerinde Şamlılarla savaşmak üzere Medine'de toplanan orduya katılmak isteyen Ebü'l-Esved'i ve onu bu davadan vazgeçirmeye çalışan İkrime'yi konu edinen hadisi muttasıl bir senetle nakletmekte ve akabinde, "revâhü'l-Leys→ Ebü'l-Esved" isnadıyla ta'likte bulunmaktadır. (Buhârî, Tefsîr en-Nisâ 19 nr. 4596.

⁵ +/artı işaretini, ilgili muallakın *Sahîh*'te tekrar edildiğini belirtmek için kullanmaktayız.

mütâbii) Ayrıca Buhârî, bu hadisi *Sahîh*'in başka bir yerinde aynı sened ve metinle tekrarlamaktadır. Ancak burada Leys'ten yapılan bu muallak, ikinci bir senet olarak ve "kâle" sîgası ile aktarılmaktadır. (Buhârî, Fiten, 12 nr. 7085; İbn Hacer, 2004: 13/45; Kastallânî, 1905: 10/184; Mizzî, 1983: 5/166) Taberânî bunu *el-Mu'cemu'l-evsât*'ında, İsmâîlî *Müstahrec*'inde "Abdullah b. Sâlih→ Leys→ Ebü'l-Esved..." tarîkiyle vasletmektedirler. (Aynî, ts: 18/189; İbn Hacer, 1985: 4/198-9, 2004: 8/305; Kastallânî, 1905: 7/94 Taberânî, ts: 8/280 nr. 8637)⁶ Kanaatimizce, Buhârî'nin bu muallakları kaydetmesi ilgili hadisin -kendi şartlarına uygun olmazsa bile- ikinci bir tarîkinin mevcudiyetine dikkat çekmek içindir. Buhârî'den sonra gelen Taberânî, sadece Leys ile İbn Lehîa'nın (ö. 174/790) mezkûr rivâyeti Ebü'l-Esved'e dayandırdıklarını iddia etmektedir. Ancak Buhârî'nin mezkûr muttasıl tarîki Taberânî'nin bu yöndeki görüşünün sahih olmadığını göstermektedir. (İbn Hacer, 2004: 8/305) Bütün bunlarla beraber, ilgili hadisin birçok tarîke sahip olmadığını söyleyebiliriz. Hatta Buhârî'nin bunu aynı senedle tekrarlaması buna delil olabilir. Malumdur ki o, tekrarladığı her bir hadis için ayrı birer senet zikretmeyi ihmal etmemektedir. (İbn Hacer, 2004: 1/103, 13/586)

4+ (4679) Buhârî, Halife Ebû Bekr'in dağınık halde bulunan Kur'ân âyetlerini bir mushafta toplamakla görevlendirdiği Zeyd b. Sâbit'in Tevbe sûresinin son iki âyetini yazılı olarak sadece "Hüzeyme"de bulduğuyla ilgili rivâyeti "Ebu'l-Yemân→ Şu'ayb→ Zührî..." tarîkiyle muttasıl olarak nakletmektedir. Akabinde, Osman b. Ömer ile Leys'in bunu "Yunus→ İbn Şihâb..." tarîkiyle naklederek Ebu'l-Yemân'a mütâbi olduklarına değinmektedir. Daha sonra "vekâle'l-Leys→ Abdurrahman→ İbn Şihâb" tarîkiyle Leys'ten ikinci bir muallak daha zikretmektedir. Bu muallakta söz konusu sahâbinin ismi, "Ebû Hüzeyme" olarak tespit edilmektedir. (Buhârî, Tefsîr Berâe 20 nr. 4679) Leys'ten yapılan her iki muallaktan birincisinin, *Sahîh*'teki mevsûl tarîklerine istinaden (Buhârî, Tevhîd 22 nr. 7425 Fedâilü'l-Kur'ân 4 nr. 4989) Yahya b. Bükeyr'den; ikincisinin de Abdullah b. Sâlih'ten tahammül edildiği anlaşılmaktadır. (Aynî, ts: 18/282; İbn Hacer, 1985: 4/220, 2004: 8/400-401; Kastallânî, 1905: 7/164) Çünkü Ebü'l-Kâsım el-Begavî (ö. 317/929) *Mu'cemü's-sahâbe* adlı eserinde, ikincisini Abdullah b. Sâlih'ten tahrîc etmektedir. (Begavî, 2000: 2/468) Anlaşıldığı üzere birinci muallak mütâbaata, ikincisi ise metindeki bazı farklılıklara dikkat çekmek için zikredilmektedir. Ayrıca Abdullah b. Sâlih'ten tahammül edilen bu muallak *Sahîh*'te ikinci kez tekrar edilmektedir. (Buhârî, Tevhîd 22 nr. 7425)

İbn Hacer'in de dikkat çektiği üzere burada söz konusu sahâbinin ismindeki ihtilaf Kur'ân'ın kitâbetiyle ilgili farklı olayları anlatan iki farklı hadisin birbiriyle karıştırılması sonucu oluşan bir hatadan kaynaklanmaktadır. Çünkü *Sahîh*'in üç farklı muttasıl rivâyetinde Tevbe sûresinin son iki âyetinin yanında yazılı bulunduğu kişi, "Ebû Hüzeyme" olarak belirtilmektedir. (Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân 3 nr. 4986, Fedâilü'l-Kur'ân 4 nr. 4989, Tevhîd 22 nr. 7425) Bu sahâbi, künyesiyle meşhur olan Evs b. Yezîd b. Esram el-Ensârî'dir. Kimileri onu "Hâris b. Hüzeyme" olarak isimlendirmektedir. Bu olay Hz. Ebû Bekr'in Kur'ân'ı cem'i döneminde gerçekleşmektedir. *Sahîh*'teki diğer dört farklı rivâyete göre ilgili âyet, Ahzâb sûresinin 23. âyetidir. İş bu âyet, Hüzeyme b. Sâbit el-Ensârî'nin yanında yazılı olarak bulunmuştur. (Buhârî, el-Cihâd ve'-Siyer 12 nr. 2807, Meğâzî 17 nr. 4049, Tefsîr 3 nr. 4784, Fedâilü'l-Kur'ân 3 nr. 4988 muallak olarak) Sözüünü ettiğimiz sahâbi, züşşehâdeteyn/iki şahadet sahibi lakabıyla maruftur. İbn Hacer'in iddiasına göre aynı olay Hz. Osman'ın mushafı çoğalttığı dönemde

⁶ Ayrıca Taberânî, ilgili hadisi "...Ebû Sâlih el-Harrânî→ Leys→ Ebü'l-Esved..." tarîki ile de tahrîc etmektedir. Bkz. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsât*, 1/115 (nr.358). Bu da demek oluyor ki Abdullah b. Sâlih bu hadisin rivâyetinde Leys'ten teferrüd etmemektedir.

vuku bulmuştur. (İbn Hacer, 2004: 8/401, 9/18)

Netice olarak diyebiliriz ki yukarıda kaydedilen rivâyetlerde söz konusu yapılan kişinin ismi, Hüzeyme değil de Ebû Hüzeyme'dir. Buhârî'nin Ebû Hüzeyme'yle ilgili râvileri ta'liken çoğaltması bu iddiamızı desteklemektedir. Böylece "Abdullah b. Sâlih→ Leys" tarikiyle yapılan rivâyetin isabetli olduğu söylenebilir.

5- (7061) Buhârî, zaman birimlerinin birbirine yakın olacağını, kalplere şiddetli cimriliğin atılacağını ve faili meçhul ölümlerin çoğalacağını konu edinen hadisi muttasıl bir isnadla nakletmektedir. Akabinde, aralarında Leys'in de bulunduğu birkaç kişiden "kâle" ile ta'likte bulunmakta ve burada muttasıl ile muallak tarikler birbiriyle karşılaştırmaktadır. Şöyle ki Buhârî, muttasıl senette bulunan hocası Ayyâş b. Velîd'in, Zührî'nin hocasını Saîd İbnü'l-Müseyyeb olarak kaydettiğini söylemesine rağmen, Yunus, Şu'ayb, Leys ve Muhammed b. Abdullah'ın onu -yani Zührî'nin hocasını- Humejd olarak zikrettiklerine dikkat çekmektedir. (Buhârî, Fiten, 5 nr. 7061. Diğer bazı muttasıl tarikler nr. 85, nr. 1036, nr. 6037) Taberânî, Leys'ten yapılan bu muallakı *el-Mu'cemu'l-avsât*'nda Abdullah b. Sâlih→ Leys... şeklinde vasletmektedir. (Aynî, ts: 24/182-3; İbn Hacer, 1985: 5/276-7, 2004: 13/18; Kastallânî, 1905: 7/173; Mizzî, 1983: 9/331; Taberânî, ts: 8/295) Buradaki muallakın senetteki farklılığa dikkat çekmek için kaydedildiği açıktır. Ayrıca bu muallak tarikler de sahihtir. Çünkü Buhârî Şu'ayb'ten yapılan bu ta'liki *Sahih*'inde vaslettiği (Buhârî, Kitâbü'l-Edeb 39 nr. 6037) gibi Müslim de Yunus'tan yapılan ta'liki muttasıl bir senetle tahrîc etmektedir. (Müslim, Kitâbü'l-İlm 11) Nihayet, Zührî'nin ilgili rivâyeti iki ayrı kişiden tahammül ettiğini söylemek mümkündür.

6- (1662) Buhârî, Halife Abdülmelik b. Mervân'ın talimatıyla Haccâc b. Yusuf es-Sekâfi'nin Arafat vakfesiyle ilgili bazı hususları Abdullah b. Ömer'e sorduğunu konu edinen rivâyeti, "kâle'l-Leys→Ukayl→ İbn Şihâb..." tariki ile muallak olarak nakletmektedir. (Buhârî, Hac 89 nr. 1662) İsmâîlî, bunu Yahya b. Bükeyr ve Abdullah b. Sâlih'ten tahammül etmektedir. (Aynî, ts: 9/304; İbn Hacer, 1985: 3/85, 2004: 3/582; Kastallânî, 1905: 3/198) Bu muallak, kendisinden önce ve sonra kaydedilen muttasıl hadislerin senet ve metinlerindeki bazı farklara dikkat çekmek için kaydedilmiş olmalıdır. (Buhârî, Kitâbü'l-hac, 87 nr. 1660, Kitâbü'l-hac, 90 nr. 1663)

7- (3033) Buhârî, İbn Sayyâd'la (ö. 63/683) ilgili hadisi, "kâle'l-Leys→Ukayl→ İbn Şihâb..." tarikiyle muallak olarak kaydetmektedir. (Buhârî, Cihâd, 160 nr. 3033) İsmâîlî, bunu "Yahya b. Bükeyr ve Abdullah b. Sâlih→ Leys..." tarikiyle tahrîc etmektedir. (İbn Hacer, 1985: 3/456, 2004: 6/179; Kastallânî, 1905: 5/175) Bu muallak, senet ve metindeki bazı farklılıklara temas etmek için kaydedilmiş olabilir. (Buhârî, Cenâiz, 80 nr. 1355), Şehâdât 3 nr. 2638, nr. 3056, nr. 6147)

Şunun altını çizmekte yarar vardır. Yukarıdaki muallaklardan son ikisinin durumu diğerlerine nisbetle biraz farklıdır. Buna göre son iki muallak, bir kısım muhaddis tarafından Buhârî'nin hocalarından Abdullah b. Sâlih ile Yahya b. Bükeyr'den tahrîc edilmiştir. Ancak Buhârî'nin her iki hocasından hangisinin isnaddan düşürüldüğünü tayin etmek zor görünmektedir. Şöyle ki Leys'ten yapılan ta'liklerin çoğunun Abdullah b. Sâlih'ten tahammül edildiği gözönüne alındığında, son iki muallakın da ondan alındığı söylenebilir. Ancak *Sahih*'te "Leys→Ukayl→ İbn Şihâb..." tariki ile rivâyet edilenlerin geneli, Yahya b. Bükeyr'den tahammül edildiği için son iki muallakın da ondan yani Yahya'dan alındığı düşünülebilir. Bütün bunlara rağmen, son iki muallakın Abdullah b. Sâlih'ten tahammül edildiğini söyleyebiliriz.

Değerlendirme

Buhârî'nin, *Sahîh*'inde Leys'ten muallak olarak naklettiği bazı tarîkleri, kimi muhaddisler, Abdullah b. Sâlih vasıtasıyla vasletmektedir. Buradan hareketle, Buhârî'nin Abdullah b. Sâlih'ten aldığı kabul edilen muallakların sayısı, Abdullah b. Sâlih ve Yahya b. Bükeyr'den nakledilen 2 muallakın ilhakıyla 9 olur. Bunlardan 2'si *Sahîh*'te Leys'ten mevsûl olarak nakledilmektedir. Geri kalanın (mezkûr 2 muallak dâhil) 7'sinin Leys'ten muttasıl tarîki bulunmamaktadır. Ancak başka tarîklerle söz konusu muallakların mevsûl olduğu tespit edilmiştir.

1.5. Buhârî'nin “ve Kâle'l-Leys→ Yunus→ İbn Şihâb” Tarîki İle Ta'lik Ettiği ve Abdullah b. Sâlih'ten Tahammül Ettiği İddia Edilen Muallaklar

Buhârî'nin dışındaki bazı muhaddislerin rivâyetlerine binaen onun, Abdullah b. Sâlih'ten tahammül ettiği söz konusu yapılan bazı muallaklar, aynı isnadı haizdir. İlgili isnadın tarîki şöyledir: “ve kâle'l-Leys→ Yunus→ İbn Şihâb”. Buhârî'nin bu yöndeki ta'liklerini ikiye ayırabiliriz. Birincisi, *Sahîh*'te Leys'ten muttasıl tarîki bulunanlardır. İkincisi ise Leys'in dışında başka tarîklerle muttasıl olarak tahrîc edilenlerdir. Ancak bu tarîkleri detaylı incelemek makalemizin sınırlarını aşacağından, bunların toplam sayılarına değinmekle yetineceğiz.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Buhârî'nin *Sahîh*'inde “ve kâle'l-Leys→ Yunus→ İbn Şihâb” tarîki ile ta'lik ettiği ve diğer muhaddislerin rivâyetleriyle tespit edilip onun Abdullah b. Sâlih'ten tahammül ettiği muallakların toplamı 25'tir. Bunlardan *Sahîh*'te Leys'ten muttasıl tarîki bulunanların sayısı 13'tür. Leys'in dışında başka tarîklerle muttasıl olanların toplamı 12 olup bunlardan “ve zâde'l-Leys→ Yunus→ İbn Şihâb” tarîki ile ta'lik edilenler 4'tür. Nihayet, *Sahîh*'te “vekâle (ve zâde) Leys → Yunus→ İbn Şihâb” tarîki ile ta'lik edilen bütün rivâyetlerin muttasıl tarîkleri bulunmaktadır.

1.6. Leys'ten Yapılan Ta'liklerle İlgili Genel Bir Değerlendirme

Sahîh'in farklı nüshalarına, ondaki bazı muttasıl senetlere ve Buhârî'nin diğer eserleri ile kendisinden yapılan bazı rivâyetlere istinaden, Leys'ten muallak olarak aktarılan 10 hadisin Abdullah b. Sâlih'ten tahammül edildiğini söyleyebiliriz. Bunlardan sadece birinin *Sahîh*'te hiçbir şekilde mevsûl tarîki yoktur. Geri kalanlardan da biri hariç, hepsi Leys'ten başka tarîklerle vasledilmektedir. Bu hariç olan da Leys'in dışında başka tarîklerle mevsûldür.

Kimi muhaddisler, Buhârî'nin, *Sahîh*'inde Leys'ten muallak olarak naklettiği bazı tarîkleri, Abdullah b. Sâlih vasıtasıyla vasletmektedir. Buradan hareketle, Buhârî'nin Abdullah b. Sâlih'ten tahammül ettiği kabul edilen muallakların sayısı, 9'dur. Bunlardan 2'si *Sahîh*'te Leys'ten mevsûl olarak nakledilmektedir. Geri kalanın 7'sinin Leys'ten muttasıl tarîki bulunmamaktadır. Ancak başka tarîklerle söz konusu muallakların mevsûl olduğu tespit edilmiştir.

Buhârî'nin “ve kâle'l-Leys→ Yunus→ İbn Şihâb” tarîki ile kaydettiği ve diğer muhaddislerin rivâyetleriyle Abdullah b. Sâlih'ten tahammül edildiği savunulan muallakların sayısı 25'tir. Bunlardan *Sahîh*'te Leys'ten muttasıl tarîki bulunanların sayısı 13'tür. Leys'in dışında başka tarîklerle muttasıl olanların toplamı 12 olup “ve zâde'l-Leys→ Yunus→ İbn Şihâb” tarîki ile muallak sayılanlar ise 4'tür.

Böylece denilebilir ki Buhârî'nin Abdullah b. Sâlih vasıtasıyla tahammül edip Leys'ten çeşitli sîgalarla ta'lik ettiği hadislerin toplamı 44'tür. *Sahîh*'te bunların 23 tanesinin Leys'ten mevsûl tarîkleri bulunmaktadır. Geri kalan 21 muallakın biri hariç, hepsinin Leys'in dışında muttasıl tarîkleri mevcuttur. Bu hariç olanın ise *Sahîh*'te hiçbir şekilde mevsûl tarîki bulunmamaktadır.

2. Leys'ten Yapılan Ta'liklerde Özellikle Abdullah b. Sâlih İsminin İsnaddan Düşürülmesinin Amacı

Bu başlık altında, Buhârî'nin özellikle Abdullah b. Sâlih'i isnaddan düşürüp Leys'ten ta'likte bulunmasının sebep ve maksatlarını tespit etmeye çalışacağız. Bazı muhaddis ve hadis şârihlerinin mülahazalarına dayanarak söylemek gerekirse bu husus iki nedene dayanmaktadır. Bunlardan birincisi, İsmâîlî, İbnü's-Salâh ve İbn Hacer'in dikkat çektiği üzere, ilgili hadisin *Sahîh*'te muttasıl bir tarîkinin bulunmasıdır. (İbn Hacer, 1984: 2/599, 2004: 10/61-2; İbnü's-Salâh, 2017: 68) İkincisi de Abdullah b. Sâlih'in cerh ve ta'dîl konusunda tartışmalı bir râvi olmasıdır. Nitekim yukarıda İsmâîlî'nin görüşü çerçevesinde buna temas edildi. (İbn Hacer, 2004: 6/415) Ayrıca İbn Hacer bu hususu şöyle değerlendirmektedir: “Abdullah b. Sâlih, Buhârî'nin sıhhat şartlarına uygun bir râvi değildir. Bundan dolayı onun rivâyet ettiği hadisler üst seviyedeki sıhhat şartlarını taşıyan ve *Sahîh*'in aslını oluşturan hadisler değildir. Buhârî, bu hususa işaret etmek için onun hadislerini *Sahîh*'in asıllarını oluşturan merfû hadisler gibi senetli olarak kaydetmemekte bunun yerine ta'like başvurmaktadır. (İbn Hacer, 2004: 554) Tespit edebildiğimiz kadarıyla, Buhârî, bir hadis hariç mezkûr şahsın rivâyetlerini usûl ve ihticâc konularında kaydetmemektedir. Ebû Nu'aym ve İsmâîlî'nin de belirttikleri gibi o, bunları asıl hadisleri destekleme maksadıyla mütâbî ve şâhid olarak nakletmektedir. (Aynî, ts: 9/150; Hanek, 2023: 863; İbn Hacer, 1985: 3/316, 3/513) Buna göre denilebilir ki, Buhârî, hocası Abdullah b. Sâlih'i sıhhat şartlarını taşımadığı için isnaddan düşürmüştür. Bundan maksat, mezkûr kişinin sağlam bir râvi olduğu yönündeki vehmi izale etmektir.

Burada şunun da altını çizmekte yarar vardır. Buhârî'yi, istisnai olarak tespit edilen bir muallak hariç, genelde muttasıl tarîkleri bulunan muallaklar sebebiyle tenkid etmek pek uygun görülmemektedir. Aslında bu durum, Buhârî'nin hadisleri tahrîc metoduyla alakalıdır. (Polat, 2012: 113-114)

2.1. Sahîh'te Muttasıl Senedi Bulunmayan Leys'le İlgili İstisnai Muallak

Daha önce belirttiğimiz üzere *Sahîh*'te söz konusu yapılan muallak, “Ruhlar zümre zümre toplanmış cemâatlerdir...” rivâyetidir. (Buhârî, Ehâdîsi'l-enbiyâ, 2 (nr. 3336) *Sahîh*'te mevsûl tarîki bulunmayan bu muallak, sahih hadisin temel şartlarından sayılan “senedin ittisali” (İbnü's-Salâh, 2017: 11) hususuna aykırıdır. Ancak Buhârî'nin, onu *el-Edebü'l-müfred*'inde bizzat Abdullah b. Sâlih'ten “haddesenâ” sîgası ile tahammül etmesi, (Buhârî, 2023: 663-4 nr. 900) Buhârî'nin sahihin şartları konusundaki ana düşüncesine ve tasarrufatına aykırı sayılmaz. Ayrıca onun bunu *Sahîh*'in ana gövdesi olan salt rivâyetlerin nakledildiği kısımda cezm sîgası ile zikretmesi bu konudaki düşüncemizi bir nevi pekiştirmektedir. (Albayrak, 2020: 90; İbnü's-Salâh, 2017: 24) Hatta onun ilgili rivâyeti, ikinci bir muallak ile zikretmesi bu maksada matuf sayılabilir.

3. Leys'ten Yapılan Muallaklarla İlgili Görüşler ve Değerlendirmeler

Burada, İsmâîlî, İbn Hacer ve Fuad Sezgin'in bu konudaki görüş ve değerlendirmelerini -İsmâîlî dışındaki- mezkûr şahısların ilgili eserlerine müracaat ederek ayrı başlıklar altında incelemeye çalışacağız.

3.1. İsmâîlî'nin Görüşü ve Değerlendirme

İsmâîlî, söz konusu muallakların Buhârî, için bir kusur ve eksiklik olduklarını iddia etmekte ve Buhârî'nin bu tasarrufuna hayrette kalıp bu bağlamda şöyle demektedir: “İlginçtir ki, Buhârî, Abdullah b. Sâlih'in munkatı rivâyetleriyle ihticâcda bulunup onun muttasıl rivâyetleriyle ilgilenmemektedir.” (İbn Hacer, 2004: 554) Ancak şu var ki Buhârî'nin -belirtildiği üzere- bu

tür muallakları tahrîc amaçlı zikretmemesi, İsmâîlî'nin bu yorumunu zayıflatmaktadır. İşin garip tarafı, İsmâîlî'nin kendisi bazı muallakların (Buhârî, Müsâkât 15 (nr. 2377) bu minval üzere olduğunu söylemektedir. Nitekim biz yukarıda bu cihete temas etmiştik. (İbn Hacer, 1985: 3/316, 2004: 5/57; Kastallânî, 1905: 4/211) Ayrıca İsmâîlî, bazen söz konusu muallakları Abdullah b. Sâlih'in Buhârî'nin şartlarına uygun olmamasına yormaktadır. (İbn Hacer, 2004: 6/415)

3.2. İbn Hacer'in Görüşü ve Değerlendirme

İbn Hacer, Abdullah b. Sâlih'in söz konusu muallakların birçoğunda Leys'ten rivâyette bulunmakla teferrüd ettiğini söylemektedir. (İbn Hacer, 2004: 1/36) Onun *Sahîh*'te Leys'ten mevsûl bir tarîki bulunmayan muallakları kastettiği açıktır. Daha önce temas ettiğimiz üzere bunlar 21 rivâyettir. Bunlardan Abdullah b. Sâlih'in teferrüd etmediği tespit edilenlerin sayısı 4'tür.⁷ Abdullah b. Sâlih kaynaklı muallakların toplamı 44 olup teferrüd ihtimali taşıyan muallaklar ise 17'dir. Bu rakam İbn Hacer'in söz konusu ettiği muallakların ona göre azımsanmayacak derecede çok olduğunu göstermektedir. Şunu da hatırlatalım ki *Sahîh*'te Leys'ten ta'lik edilip ancak mahreci tespit edilemeyen muallakların da Abdullah b. Sâlih'ten tahammül edildiği düşünüldüğünde oranın daha da çoğalacağı açıktır.

3.3. Sezgin'in Görüşü ve Değerlendirme

Sezgin'e göre, "Buhârî, *Sahîh*'ine kaydedeceği hadisleri, rivâyeti kendine kadar ulaşmış kitaplardan 'haddesenâ' ve 'ahberenâ' sîgaları ile, rivâyetine sahip olmadığı kitaplardan ise 'kâle' tabiriyle alıyordu." (Sezgin, 2015: 126-127) O, Leys'in ta'likleriyle ilgili değerlendirmeleri şöyle ifade etmektedir: "Leys'in mütâbaatlarını... kendisine vicâde yoluyla gelmiş bulunan müellefattan son râvileri hafzederek kitabına aldığı ta'likler olarak kabul edeceğiz." (Sezgin, 2015: 134) Albayrak'ın da dikkat çektiği üzere, Sezgin'in bundan kastı şudur: Buhârî'nin "ve kâle'l-Leys" diyerek aktardığı rivâyetlerin son râvisi Abdullah b. Sâlih'tir. Böylece ona göre, Buhârî, Abdullah b. Sâlih'in kitabını dinlememiş olduğundan buradaki rivâyetleri "kâle" lafzıyla nakletmekte ve bunu da "ve kâle Abdullah b. Sâlih ani'l-Leys" şeklinde değil, son râviyi hafzederek doğrudan "ve kâle'l-Leys" ifadesiyle zikretmektedir. (Albayrak, 2020: 100) Ve yine ona göre Sezgin'in, "Buhârî'nin vicâde yoluyla gelen bir rivâyetin son râvisini hafzedip kitabına aldığı iddiası", pek anlamlı sayılmaz. Çünkü Buhârî'nin Abdullah b. Sâlih'in ilgili kitabını kendisinden dinlememiş olma ihtimali teorik olarak mümkün olsa da pratikte mümkün değildir. Çünkü yukarıda bazı örnekleri geçtiği üzere Buhârî, bu muallakların bir kısmını *Sahîh*'inde diğer bir kısmını ise diğer kitaplarında Abdullah b. Sâlih'ten mevsûl olarak nakletmektedir. Bu da Buhârî'nin Abdullah b. Sâlih'in kitaplarını bizzat dinlemiş olduğunu göstermektedir. (Albayrak, 2020: 103) Buna karşılık Sezgin, *Sahîh*'te Abdullah b. Sâlih'ten yapılan bazı ta'liklerin mevsûl olduklarını belirtmekte ve bu konuda şöyle demektedir:

"Buhârî *Sahîh*'ine önce kâle lafzıyla aldığı bir hadis, semâ' yoluyla gelen bir kitabın babları içinde bulunarak çıkıyordu veyahut önce ahberenâ lafzıyla almış olduğu bir hadis, hayli zaman, belki seneler geçtikten sonra, diğer babı meydana getirirken kendisine rivâyet yoluyla gelmemiş olan bir kitabın alakalı babında karşısına çıkınca kâle tabiriyle alıyordu." (Sezgin, 2015: 127)

Buhârî, *Sahîh*'in te'lîfine 16 yılını vermiş ve onu yüzlerce talebeye okumuştur. (İbn Hacer, 2004: 656, 660) Bu durum, *Sahîh*'in birçok kez gözden geçirildiğini ve onda bazı düzeltmeler yapıldığını ve ilavelerde bulunulduğunu göstermektedir. *Sahîh*'in nüsha farklılıkları buna

⁷ Leys'ten rivâyette Abdullah b. Sâlih'in tek kalmadığı rivâyetlerin numaraları şunlardır: (1498), (1662), (3033), (4596).

yorumlanabilir. (Albayrak, 2018: 38, 40) Dolayısıyla Sezgin'in yukarıdaki pasajda ortaya koyduğu iddia pek tutarlı görülmemektedir.

Neticede denilebilir ki Buhârî'nin Abdullah b. Sâlih'ten tahammül ettiği hadisleri Leys'ten muallak olarak kaydetmesinin Abdullah b. Sâlih'in bizzat dinlenilmeyen kitaplarından hadis nakletmekle doğrudan bir ilgisi yoktur. Yukarıda geçtiği üzere Buhârî, aslında söz konusu muallaklarla "hadis rivâyet etme"yi amaçlamamaktadır.

Sonuç

Sahîh'in çeşitli nüshalarına, ondaki bazı muttasıl senetlere ve Buhârî'nin diğer eserleri ile kendisinden yapılan bazı rivâyetlere istinaden *Sahîh*'te Leys'ten muallak olarak aktarılan 10 hadisin Abdullah b. Sâlih tarihiyle tahammül edildiğini söyleyebiliriz. Buhârî dışındaki muhaddislerin tahrîclerinden hareketle, Buhârî'nin ondan tahammül ettiği savunulabilen muallakların sayısı da 34'tür. Bunların toplamı ise 44'tür. Bunların 23 tanesinin *Sahîh*'te Leys'ten mevsûl tarihleri bulunmaktadır. Geri kalan 21 muallakın biri hariç, hepsinin Leys'in dışında muttasıl tarihleri mevcuttur. Bu hariç olan muallakın *Sahîh*'te hiçbir şekilde mevsûl bir tarihi bulunmamaktadır. Böylece denilebilir ki Buhârî, Abdullah b. Sâlih'ten tahammül ettiği birçok hadisi *Sahîh*'inde kaydederken onu senetten düşürmekte ve hadisi Leys'ten muallak olarak nakletmektedir. Bunun iki önemli nedeni bulunduğunu söyleyebiliriz. Birincisi, İsmâîlî, İbnü's-Salâh ve İbn Hacer'in dikkat çektiği üzere, ilgili hadisin *Sahîh*'te muttasıl bir tarihi bulunmasıdır. İkincisi de Abdullah b. Sâlih'in cerh ve ta'dil konusunda tartışmalı bir râvi olmasıdır. Çünkü -tespit edebildiğimize göre- Buhârî, bir hadis hariç onun rivâyetlerini usûl konularında ve ihticâc için kaydetmemektedir. Bunun yerine onun rivâyetlerini asıl hadisleri destekleyen mütâbi'-şâhid ve muallak olarak zikretmektedir. Söz konusu muallakların bir istisna dışında geride kalanların tamamının *Sahîh*'te muttasıl tarihlerinin bulunması da bu görüşe delil olarak zikredilebilir. Böylece Buhârî'nin mevsûl senetlerle hadisin sübutunu belirtmeyi, Abdullah b. Sâlih kaynaklı Leys'ten yapılan muallak rivâyetlerle de sened ve metindeki bazı farklılıklara dikkat çekmeyi amaçladığı anlaşılır. Hatta İsmâîlî ve Ebû Nu'aym el-İsfahânî gibi müstahrec sahipleri, Buhârî'nin *Sahîh*'inde kaydettiği ta'liklerle hadis rivâyet etmeyi amaçlamadığını savunmaktadır. Bu değerlendirme Buhârî'nin ta'liklerini anlama konusunda oldukça önemli ve isabetli gözükmektedir.

Bu çalışmamızda elde ettiğimiz neticelerden biri de *Sahîh*'te mevsûl tarihi bulunmayan rivâyetlerin abartılacak kadar çok olmadığını, farklı ve uzun soluklu çalışmalarla bunların daha az bir sayıya indirileceği mümkün görülmektedir. Bu cihetle düşünüldüğünde *Sahîh*'teki muallak olgusu, Buhârî'nin hadisçiliğine ve onun ümmet nezdindeki üstün konumuna bir halel getirmez.

Kaynakça

- Ağırakça Şahyar, A. (2011). *Kütüb-i Sitte'den Örneklerle Zayıf Hadis Rivayeti*. Akdem Yayınları.
- Albayrak, A. (2018). *Buhârî Sonrası el-Câmi'u's-sahîh*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfi Yayınları.
- Albayrak, A. (2020). *Buhârî'nin Kaynakları ve Fuad Sezgin*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfi Yayınları.
- Aydın, A. (2020). Muallak. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C.30 s. 30). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aynî, M. (ts.). *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî.
- Begavî, A. (2000). *Mu'cemu's-Sahâbe* Mektebetü Dari'l-Beyân.

- Beyhakî, A. (2003). *es-Sünenü'l-kübrâ*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Buhârî, M. (1986). *et-Târîhu's-sağîr*. Dâru'l-Ma'rife.
- Buhârî, M. (1992). *el-Câmiu's-sahîh*. Çağrı Yayınları.
- Buhârî, M. (2001). *el-Câmiu's-sahîh*. Dâru Tavkî'n-Necât.
- Buhârî, M. (2023). *el-Edebü'l-müfred*. Dâru İbn Kesîr.
- Buhârî, M. *el-Câmi'u's-Sahîh (Ebû Zer Rivayeti)*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Fatih, 1060, 1a-224b.
- Buhârî, M. *el-Câmi'u's-Sahîh (Takiyüddin es-Sübkî Nüshası)*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 703, 1a-420a.
- Buhârî, M. *et-Târîhu'l-kebîr*. Dâiretu'l-Meârifî'l-Osmaniyye.
- Buhârî, M. *el-Câmi'u's-Sahîh (Sagâni Rivâyeti)*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Damat İbrahim, 267, 1a-2271b.
- Eren, M. (2003). *Buhârî'nin Sahîh'i ve Hocaları*. Nükte Kitap.
- Hanek, İ. (2023). Buhârî'nin Sahîh'inde Hocası Abdullah b. Sâlih el-Mısırî'den (ö. 223/838) Rivâyette Bulunup Bulunmamasının Araştırılması. *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, 9 (1), Article 1. <https://doi.org/10.47424/tasavvur.1255905>
- Irâkî, Z. (2012). *Fethu'l-muğîs bi şerhi Elfîyyeti'l-hadîs*. Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye.
- İbn Hacer, A. (1908). *Tehzîbu't-Tehzîb*. Matbaa Dâiretü'l-Meârifî'n-Nizâmîyye.
- İbn Hacer, A. (1984). *En-Nüket alâ kitâbi İbni's-Salâh*. el-Câmiatü'l-İslâmîyye.
- İbn Hacer, A. (1985). *Tağlîku't-tâlik alâ Sahîhi'l-Buhârî*. Mektebetü'l-İslâmî.
- İbn Hacer, A. (2004). *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Dâru'l-Hadîs.
- İbn Hacer, A. (2004). *Hedyü's-sârî*. Dâru'l-Hadîs.
- İbn Hanbel, Ahmed. (2001). *el-Müsned*. (1-45). Müessesetü'r-Risâle.
- İbnu's-Salâh, O. (2017). *Ulûmu'l-hadîs*. Dâru'l-Fikr.
- Kastallânî, A. (1905). *İrşâdu's-sârî*. Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye.
- Koçyiğit, T. (2012). *Hadis Usulü*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mizzî, Y. (1983). *Tuhfetü'l-eşraf bi-ma'rifeti'l-etrâf*. el-Mektebetü'l-İslâmî.
- Müslim, E. (ts.). *el-Câmiu's-sahîh*. Dâru İhyâ Türâsü'l-Arabî.
- Polat, S. (2012). *Hadis Araştırmaları* (4. Baskı). İnsan Yayınları.
- Sezgin, F. (2015). *Buhari'nin Kaynakları* (4. Baskı). Otto.
- Taban, Z. (2013). *Buhârî'nin Muallak Hadisleri*. [Lisans bitirme tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Taberânî, S. (ts.). *el-Mu'cemu'l-evsat*. Dâru'l-Harameyn.
- Taberî, M. (2000). *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*. Müessesetü'r-Risâle.